

Prestaties, gedrag en houding van basisschoolleerlingen

Stand van zaken in 2008 en ontwikkelingen sinds 2001

Geert Driessen

its

Prestaties, gedrag en houding van basisschoolleerlingen

Stand van zaken in 2008 en ontwikkelingen sinds 2001

Geert Driessen

Mei 2009

© 2009 ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van het ITS van de Stichting Katholieke Universiteit te Nijmegen.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

1 Samenvatting	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Stand van zaken: COOL 2008	1
1.3 Ontwikkelingen: PRIMA 2001 – COOL 2008	3
2 Inleiding	7
2.1 Van PRIMA naar COOL	7
2.2 Deze rapportage	8
3 Stand van zaken: COOL 2008	9
3.1 Inleiding	9
3.2 Toetsprestaties taal, lezen en rekenen	9
3.3 Leerkrachtoordelen prestaties, attitudes en gedrag	11
3.4 Eindtoets en advies voortgezet onderwijs	14
4 Ontwikkelingen: PRIMA 2001 – COOL 2008	19
4.1 Inleiding	19
4.2 Toetsprestaties taal, lezen en rekenen	20
4.3 Eindtoets en advies voortgezet onderwijs	27
Literatuur	33

1 Samenvatting

1.1 Inleiding

In het schooljaar 1994/95 is het grootschalige cohortonderzoek PRIMA van start gegaan met elke twee jaar metingen bij circa 60.000 leerlingen van 600 basisscholen. In het schooljaar 2007/08 is PRIMA overgegaan in COOL⁵⁻¹⁸, waaraan 550 basisscholen met 38.000 leerlingen deelnemen. In deze rapportage staan de prestaties qua taal, lezen en rekenen, enkele gedrags- en houdingskenmerken, de Cito Eindtoets en het advies voortgezet onderwijs en de samenhang van deze gegevens met enkele achtergrondkenmerken van leerlingen centraal.¹ Eerst wordt de *stand van zaken* geschetst in het schooljaar 2007/08. Daarna worden voor enkele kenmerken de *ontwikkelingen* in kaart gebracht gedurende de laatste drie metingen van PRIMA, die uit 2000/01, 2002/03 en 2004/05, en de eerste meting van COOL uit 2007/08. De hier gepresenteerde gegevens hebben betrekking op de groepen 2 en 8.

1.2 Stand van zaken: COOL 2008

De stand van zaken wordt steeds beschreven vanuit drie perspectieven, te weten het sociaal milieu, de etnische herkomst en de sekse van de leerling. Het sociaal milieu is bepaald aan de hand van het opleidingsniveau van de ouders, de etnische herkomst of etniciteit op basis van het geboorteland van de ouders.

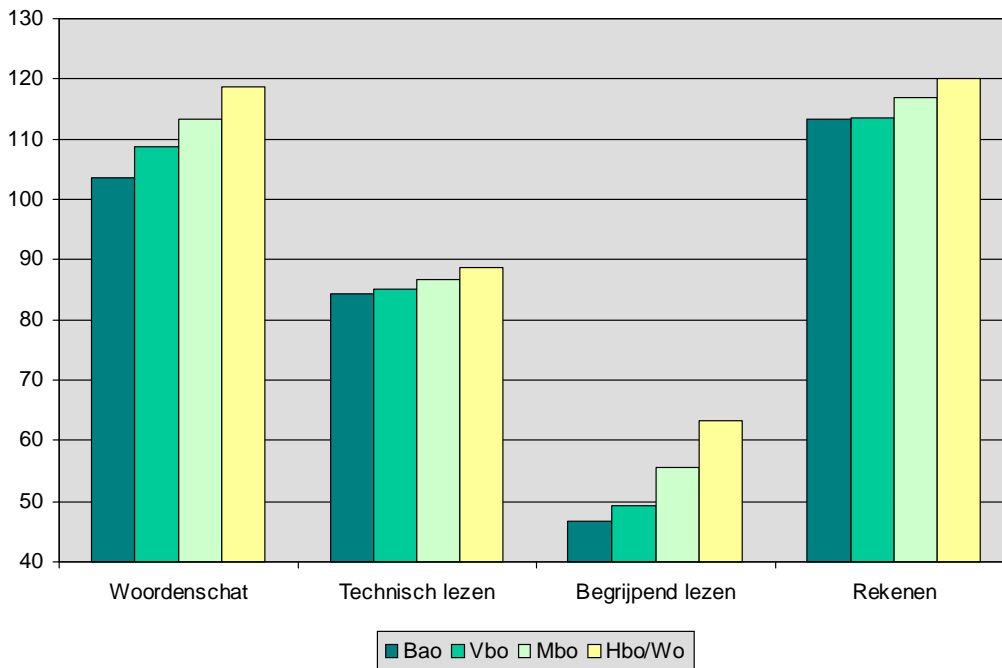
Taal-, lees- en rekenprestaties

Naarmate het *opleidingsniveau* van de ouders hoger is, zijn ook de taal-, lees- en rekenprestaties van hun kinderen hoger. Met uitzondering van technisch lezen, waarbij er nauwelijks verschillen zijn, zijn de verschillen voor lezen en taal groter dan voor rekenen. Zie Grafiek 1.1. Dit laatste geldt idem dito in relatie tot de *etniciteit* van de kinderen. Nederlandse kinderen scoren steeds het hoogst, gevolgd door kinderen uit etnisch gemengde gezinnen; Turkse leerlingen scoren steeds het laagst. Er bestaan nauwelijks prestatieverschillen naar *sekse*: alleen in groep 8 scoren jongens iets beter qua rekenen.

---

¹ Als vervolg hierop zijn in het kader van het onderzoeksprogramma BOPO (Beleidsgericht Onderzoek Primair Onderwijs) in 2009-2010 uitgebreidere analyses voorzien.

Grafiek 1.1 – Lees- en rekenprestaties in groep 8, naar opleiding ouders (gemiddelden)
 N.B. De scores op de verschillende toetsen zijn onderling niet vergelijkbaar

Gedrag en houding

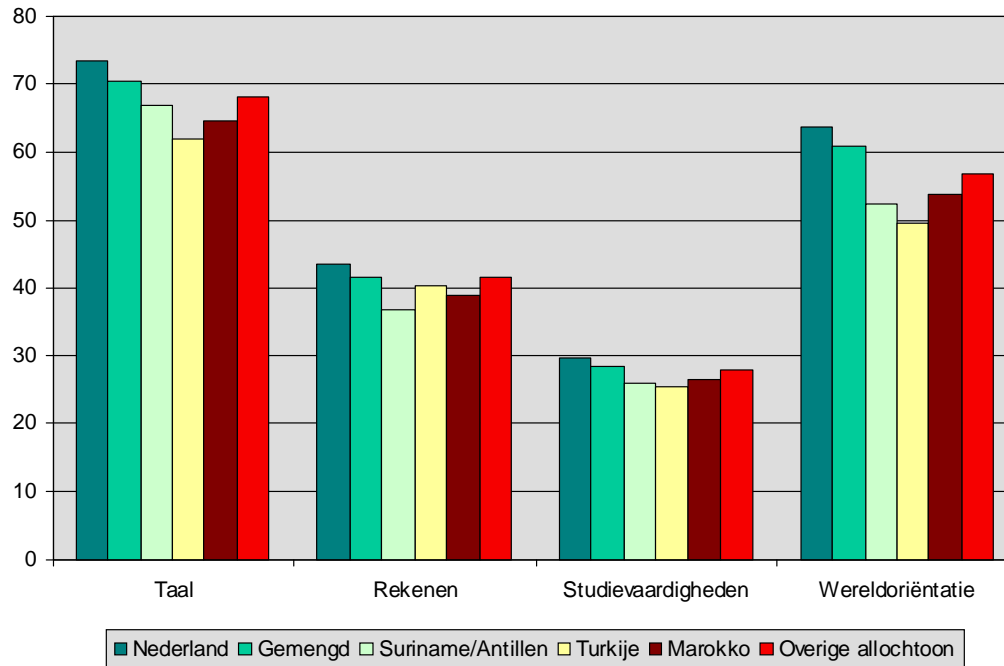
In z'n algemeenheid zijn de samenhangen tussen het ouderlijk *opleidingsniveau* en een aantal door de groepsleerkrachten beoordeelde prestatie-, gedrags- en houdingskenmerken zeer gering. Dat neemt niet weg dat er tussen kinderen van laagopgeleide ouders en die van hoogopgeleide ouders toch substantiële verschillen kunnen bestaan. Zo is er in groep 2 bij kinderen van laagopgeleide ouders vaker sprake van onderpresteren. In groep 8 oordelen de leerkrachten positiever over het gedrag van kinderen van hoogopgeleide ouders. Ook in relatie tot *etniciteit* zijn er *overall* nauwelijks verschillen. Nederlandse leerlingen worden doorgaans het meest positief beoordeeld. Opvallend is de negatieve beoordeling van Marokkaanse leerlingen in groep 8 op hun gedrag, werkhouding en relatie met de leerkracht. Qua *seks*e zijn er enkele (geringe) verschillen; doorgaans beoordelen leerkrachten meisjes daarbij positiever dan jongens, vooral wat betreft hun gedrag en werkhouding.

Eindtoets en advies

Wat betreft het ouderlijk *opleidingsniveau* lijkt er sprake van een tweedeling, waarbij kinderen van ouders met hooguit vbo op alle onderdelen van de Citotoets lager scoren dan kinderen van hoger dan vbo opgeleide ouders. Met betrekking tot *etniciteit* valt op dat Nederlandse kinderen minder vaak deelnemen aan de Citotoets dan allochtone kinderen. Nederlandse kinderen scoren op alle toetsonderdelen het hoogst, daarna volgen kinderen uit etnisch gemengde gezinnen en Turkse kinderen scoren, behalve bij rekenen, het laagst. Hoewel er op de totaalscore geen verschillen zijn naar *seks*e, scoren meisjes op taal iets beter dan jongens en omgekeerd jongens op rekenen en wereldoriëntatie beter dan meisjes.

Er zijn forse verschillen in vo-advies in relatie tot ouderlijk *opleidingsniveau*: kinderen van de laagst opgeleide ouders krijgen aanzienlijk vaker een laag vmbo-advies (22%), terwijl kinderen van hoogst opgeleide ouders veel vaker een havo- of vwo-advies (63%) krijgen. Ook zijn er grote verschillen met betrekking tot *etniciteit*: 45% van de Nederlandse kinderen krijgt een havo- of vwo-advies, tegen slechts 20% van de Turkse kinderen. Er zijn geen verschillen in advies naar *seks*.

*Grafiek 1.2 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar geboorteland ouders (gemiddelden
N.B. De scores op de verschillende toetsen zijn onderling niet vergelijkbaar.*

1.3 Ontwikkelingen: PRIMA 2001 – COOL 2008

Wat betreft de ontwikkelingen wordt in deze samenvatting gefocust op de gegevens van de doelgroepen van het onderwijsachterstandenbeleid.² Daarbij worden de scores van doelgroep-lerlingen (van laagopgeleide Turkse en Marokkaanse ouders, van laagopgeleide overig allochtoone ouders en van laagopgeleide autochtone ouders) steeds afgezet tegen die van de niet-doelgroepleerlingen (van middelbaar en hoger opgeleide ouders). Wat de ontwikkelingen zelf betreft dient te worden opgemerkt dat die niet altijd even rechtlijnig verlopen over de vier onderzochte meetmomenten. Om een indruk te geven van die ‘ontwikkelingen’ wordt steeds het laatste met het eerste meetmoment vergeleken.

² In het rapport zelf zijn ook nog de ontwikkelingen met betrekking tot sociaal milieu en etnische herkomst beschreven.

Taal-, lees- en rekenprestaties

Al bij de start in het basisonderwijs, in groep 2, zijn er forse taal- en rekenverschillen tussen de doelgroepen en de niet-doelgroep, waarbij de allochtone doelgroep weer flink lager scoort dan de autochtone doelgroep. De achterstanden manifesteren zich vooral op het gebied van taal. Voor taal weten alle doelgroepen in de onderzochte periode hun positie te verbeteren; voor rekenen is dat, met uitzondering van de overige allochtonen, eveneens het geval. Zie Tabel 1.1.

Op het eind van het basisonderwijs, in groep 8, zijn er nog steeds substantiële verschillen qua lezen en rekenen. Maar vooral de kinderen van laagopgeleide Turkse en Marokkaanse ouders lopen hun achterstand voor een belangrijk deel in, met name op het gebied van rekenen.

Tabel 1.1 – Ontwikkeling taal-, lees- en rekenprestaties tussen 2001 en 2008. Gestandaardiseerde verschillen tussen doelgroepen en niet-doelgroep

	Groep 2		Groep 8	
	Taal	Rekenen	Lezen	Rekenen
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	+16,8%	+23,0%	+13,9%	+25,4%
Laagopgeleid overig allochtoon	+17,1%	-1,7%	+6,7%	+6,3%
Laagopgeleid autochtoon	+43,6%	+31,0%	+3,3%	+7,7%
Totaal doelgroepen	+18,8%	+15,9%	+7,7%	+13,3%

Gedrag en houding

Er zijn doorgaans hooguit geringe verschillen in gedrag en werkhouding tussen de doelgroepen en niet-doelgroep. Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen scoren relatief laag op gedrag, terwijl autochtone doelgroepleerlingen laag scoren qua werkhouding. In groep 2 lijkt er tussen het eerste en laatste meetmoment voor alle doelgroepen sprake van een positieve ontwikkeling, al dient daarbij te worden aangetekend dat er in elk van de jaren absoluut gezien slechts geringe verschillen zijn. Voor groep 8 valt het negatieve oordeel van de leerkrachten over het gedrag van Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen op en de negatieve ontwikkeling daarin.

Eindtoets en advies

Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen scoren vrijwel steeds veel lager op de Cito Eindtoets dan de niet-doelgroepleerlingen. Voor de andere twee doelgroepen zijn de verschillen weliswaar minder groot, maar toch nog substantieel. De achterstanden qua rekenen zijn aanzienlijk kleiner zijn dan die wat betreft de andere toetsonderdelen. Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen zijn er op de Eindtoets als geheel en op de meeste onderdelen tussen 2001 en 2008 flink op vooruit gegaan. Ook de overige allochtone doelgroepleerlingen zijn er redelijk op vooruit gegaan; de autochtone doelgroepleerlingen zijn er echter doorgaans juist wat op achteruit gegaan. Zie Tabel 1.2.

De doelgroepen krijgen duidelijk minder vaak een havo–vwo-advies dan de niet-doelgroepen. Tussen 2001 en 2008 zijn de Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen daarin iets vooruitgegaan.

Tabel 1.2 – Ontwikkeling Citotoetscores en advies voortgezet onderwijs tussen 2001 en 2008. Gestandaardiseerde verschillen tussen doelgroepen en niet-doelgroep

	Citotoets	Havo-vwo-advies
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	+25,0%	+5,7%
Laagopgeleid overig allochtoon	+13,4%	-1,8%
Laagopgeleid autochtoon	-4,5%	-1,7%
Totaal doelgroepen	+7,4%	+3,1%

2 Inleiding

2.1 Van PRIMA naar COOL

In het schooljaar 1994/95 is het landelijke cohortonderzoek PRIMA in het primair onderwijs van start gegaan. Elke twee jaar zijn daarbij tot in het schooljaar 2004/05 uiteenlopende gegevens verzameld bij directies, groepsleerkrachten, leerlingen en ouders. Centraal stonden de prestaties op het gebied van taal, lezen en rekenen. Daarnaast werd ook informatie verzameld over onder meer niet-cognitieve kenmerken (attitudes en gedrag), over de Citotoets en het advies voortgezet onderwijs, over de wijze van lesgeven en over de thuissituatie. Bij elk van de in totaal zes PRIMA-metingen waren circa 600 scholen met 60.000 leerlingen uit de groepen 2, 4, 6 en 8 betrokken.

In het schooljaar 2007/08 is het PRIMA-cohortonderzoek overgegaan in een nieuw cohortonderzoek: COOL⁵⁻¹⁸ (CohortOnderzoek OnderwijsLoopbanen van 5 tot 18 jaar). Het grootste verschil met PRIMA is dat de leerlingen in COOL niet alleen in het basisonderwijs, maar ook in het voortgezet onderwijs en mbo (tot 18 jaar) worden gevolgd. Daardoor kan de hele schoolloopbaan van basisonderwijs tot in het mbo in kaart worden gebracht, en kan de invloed van allerlei factoren op de onderwijspositie van leerlingen van verschillende leeftijden en in verschillende onderwijstypen worden onderzocht. Het doel van COOL is in de eerste plaats een representatief beeld te geven van de prestaties en schoolloopbanen van verschillende categorieën leerlingen. Omdat COOL meerdere metingen kent, kan echter niet alleen een beeld worden geschetst van de situatie op een bepaald moment, maar kunnen ook ontwikkelingen in kaart worden gebracht. Met behulp van de gegevens die in COOL worden verzameld, kunnen bovendien uiteenlopende beleidsmaatregelen worden geëvalueerd en kan ook nieuw beleid worden voorbereid.

Aan het onderzoek van COOL dat betrekking heeft op het basisonderwijs nemen 550 scholen deel met in totaal 38.000 leerlingen in de groepen 2, 5 en 8. Vergeleken met PRIMA zijn er enkele verschillen:

- er wordt nu niet meer elke twee jaar, maar elke drie jaar een meting uitgevoerd;
- het onderzoek vindt niet meer in de groepen 2, 4, 6 en 8 plaats, maar in de groepen 2, 5 en 8;
- waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van toetsgegevens die scholen zelf al hebben verzameld;
- er worden geen gegevens meer verzameld over de wijze van lesgeven;
- er worden enkele nieuwe instrumenten ingezet, zoals de vragenlijst burgerschapscompetenties en de test niet-schoolse cognitieve capaciteiten;
- leerlingen die aan COOL deelnemen blijven nu wel in het onderzoek betrokken, ook als ze doubleren of van school veranderen.

Het COOL-onderzoek in het basisonderwijs is – evenals het PRIMA-onderzoek – een samenwerkingsproject van het ITS van de Radboud Universiteit Nijmegen en het SCO-Kohnstamm

Instituut van de Universiteit van Amsterdam. Voor het onderzoek in het voortgezet onderwijs en mbo zijn het Cito in Arnhem en het GION in Groningen verantwoordelijk. Net als PRIMA wordt COOL uitgevoerd in opdracht van de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

2.2 Deze rapportage

In de onderhavige rapportage wordt een eerste beschrijving gepresenteerd van een deel van de COOL-gegevens.³ Dat gebeurt vanuit twee invalshoeken. Centraal staan de prestaties qua taal, lezen en rekenen, enkele gedrags- en houdingskenmerken, de Cito Eindtoets en het advies voortgezet onderwijs en de samenhang van deze gegevens met enkele achtergrondkenmerken van leerlingen. Hiermee wordt de *stand van zaken* geschetst in het schooljaar 2007/08. Daarnaast worden voor enkele kenmerken de *ontwikkelingen* in kaart gebracht gedurende de laatste drie metingen van PRIMA, die uit 2000/01, 2002/03 en 2004/05, en de eerste meting van COOL uit 2007/08. Er worden kenmerken en jaargroepen geselecteerd die bij deze metingen identiek zijn. De vergelijking richt zich daarbij op de groepen 2 en 8, ofwel de leerlingen in de beginfase van het basisonderwijs en de leerlingen in het afsluitende jaar van het basisonderwijs.⁴

Binnen PRIMA en COOL wordt een representatieve en een aanvullende scholensteekproef onderscheiden. De representatieve steekproef (in PRIMA 420 scholen, in COOL 400 scholen) is representatief voor alle Nederlandse basisscholen. De aanvullende steekproef (in PRIMA 180 scholen, in COOL 150 scholen) bevat scholen met een sterke concentratie van allochtone en autochtone kinderen uit lagere sociaal-economische milieus. Deze opzet zorgt er voor dat er voldoende achterstandskinderen in de steekproef zitten en bovendien wordt zo ‘de typische allochtone leerling’ beter in beeld gebracht; die zit immers meestal op een dergelijke concentratieschool. Voor de analyses wordt over het algemeen gebruik gemaakt van de representatieve steekproef; wanneer echter de etnische achtergrond deel uitmaakt van de vergelijking, worden de gegevens van de representatieve en aanvullende steekproef samen genomen (vgl. Gijsberts, 2006). De analyses concentreren zich op groep 2 en 8; in PRIMA ging het daarbij steeds om circa 16.000, respectievelijk 14.000 leerlingen, in COOL om 14.000, respectievelijk 12.000 leerlingen.

---

3 Als vervolg hierop zijn in het kader van het onderzoeksprogramma BOPO (Beleidsgericht Onderzoek Primair Onderwijs) in 2009-2010 uitgebreidere analyses voorzien rond het thema ‘Prestaties en loopbanen van doelgroep-leerlingen in het onderwijsachterstandenbeleid’. Voor technische rapportages rond PRIMA en COOL wordt verwezen naar Driessen, Van Langen & Vierke (2002, 2004, 2006) en Driessen e.a. (2009).

4 Uit eerder onderzoek is gebleken dat de tussenliggende groepen weinig additionele inzichten opleveren (Mulder e.a., 2005).

3 Stand van zaken: COOL 2008

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de situatie van de leerlingen in het schooljaar 2007/08 centraal, dat wil zeggen bij de eerste COOL-meting. Hierna wordt een beschrijving gegeven van de toetsprestaties van de leerlingen in groep 2 en 8, van enkele gedrags- en houdingskenmerken eveneens in groep 2 en 8, en van de resultaten op de Cito Eindtoets basisonderwijs die in groep 8 is afgenomen en het van het advies voor voortgezet onderwijs dat de leerlingen dan krijgen.

Vaak worden in onderwijssociologisch onderzoek verschillen tussen leerlingen aan drie kenmerken gerelateerd, namelijk het sociaal milieu, de etnische herkomst en de sekse van de leerling. Deze kenmerken vormen tevens aangrijpingspunten voor het onderwijsbeleid. Als indicator voor sociaal milieu wordt meestal het opleidingsniveau van de ouders genomen, voor etnische herkomst wordt doorgaans uitgegaan van het geboorteland van de ouders. Milieu en etniciteit zijn sterk bepalend voor het culturele en linguïstische aanbod thuis, voor de gehanteerde opvoedingsstijl en voor de mogelijkheden tot ondersteuning bij zaken die met school te maken hebben. Op hun beurt beïnvloeden dit soort aspecten de houding, het gedrag, de prestaties en keuzen van de kinderen. Bij de beschrijvingen hierna worden daarom steeds uitsplitsingen gemaakt naar milieu, etniciteit en sekse.

3.2 Toetsprestaties taal, lezen en rekenen

Tabel 3.1 geeft een overzicht van de prestaties van de leerlingen in groep 2 en 8 op een aantal toetsen, met een uitsplitsing naar het hoogste opleidingsniveau binnen het gezin.

In COOL zijn verschillende toetsen uit het Cito-Leerlingvolgsysteem gebruikt. In groep 2 is de toets Taal voor Kleuters afgenomen; deze geeft een indicatie van de taalontwikkeling en ontluikende geletterdheid. In groep 2 is tevens de toets Ordenen afgenomen; deze geeft een indicatie van het niveau voorbereidend rekenen. In groep 8 zijn de Leeswoordenschat en de Drie Minuten Toets (technisch lezen) afgenomen als indicatoren voor het taalniveau. Daarnaast is de toets Begrijpend lezen en de toets Rekenen/Wiskunde afgenomen.

Tabel 3.1 – Taal-, lees- en rekenprestaties, naar opleiding ouders (gemiddelden)

Opleiding ouders	Groep 2		Groep 8			
	Taal	Rekenen	Woordenschat	Technisch lezen	Begrijpend lezen	Rekenen
Bao	65,3	51,1	103,6	84,4	46,6	113,3
Vbo	70,0	53,8	108,8	85,2	49,4	113,6
Mbo	73,0	57,2	113,3	86,8	55,7	116,7
Hbo/Wo	75,5	61,1	118,7	88,8	63,3	120,2
Totaal	73,0	57,7	113,4	86,9	56,3	116,9
<i>eta</i>	0,26	0,22	0,34	0,09	0,34	0,27

Hoewel de scores op de verschillende toetsen onderling niet rechtstreeks vergelijkbaar zijn, komt toch steeds hetzelfde patroon naar voren: hoe hoger het ouderlijke opleidingsniveau, hoe hoger de prestaties van hun kinderen. Om een indruk te geven van de sterkte van de samenhang tussen het opleidingsniveau van de ouders en het prestatieniveau van hun kinderen is onder in de tabel de coëfficiënt *eta* toegevoegd. Als norm voor een geringe, redelijke of sterke samenhang wordt meestal een *eta* van respectievelijk 0,10, 0,30 en 0,50 aangehouden (vgl. Cohen, 1988).⁵ De verschillen met betrekking tot de woordenschat en het begrijpend lezen in groep 8 zijn het grootst, terwijl de verschillen op het gebied van technisch lezen slechts gering zijn.

In Tabel 3.2 staan vergelijkbare gegevens, maar nu uitgesplitst naar de etnische herkomst van de ouders op basis van hun geboorteland.

Tabel 3.2 - Taal-, lees- en rekenprestaties, naar geboorteland ouders (gemiddelden)

Geboorteland ouders	Groep 2		Groep 8			
	Taal	Rekenen	Woordenschat	Technisch lezen	Begrijpend lezen	Rekenen
Nederland	74,5	59,0	115,1	87,0	57,7	117,5
Gemengd	69,9	55,1	112,3	86,3	55,1	115,9
Suriname/Antillen	66,2	50,8	106,4	86,6	48,0	110,7
Turkije	64,6	50,6	102,7	86,9	45,7	114,5
Marokko	66,0	51,1	106,0	88,4	48,1	113,5
Overig allochtoon	65,7	51,9	106,8	86,5	51,4	115,9
Totaal	73,0	57,7	113,4	86,9	56,3	116,9
<i>eta</i>	0,39	0,26	0,34	0,03	0,26	0,18

⁵ In de tabellen zijn de *eta*'s van 0,30 en hoger geel gearceerd.

De prestatieverschillen naar geboorteland zijn – op technisch lezen na – groter voor taal en lezen dan voor rekenen. Het algemene patroon is dat de Nederlandse⁶ leerlingen steeds het hoogst scoren, gevolgd door de leerlingen van gemengd-etnische (i.c. een Nederlandse en een allochtone ouder) herkomst; de Turkse leerlingen scoren het laagst.

Tabel 3.3 geeft een overzicht van de prestaties naar sekse.

Tabel 3.3 – Taal-, lees- en rekenprestaties, naar sekse leerling (gemiddelden)

Sekse	Groep 2		Groep 8			
	Taal	Rekenen	Woordenschat	Technisch lezen	Begrijpend lezen	Rekenen
Jongens	72,3	57,4	112,9	85,8	54,7	118,2
Meisjes	73,7	57,9	113,8	88,0	57,7	115,5
Totaal	72,9	57,7	113,4	86,9	56,2	116,9
<i>eta</i>	0,07	0,02	0,04	0,07	0,09	0,14

De verschillen naar sekse zijn vrijwel steeds minimaal. Alleen in groep 8 is er sprake van enig verschil: jongens zijn dan iets beter qua rekenen.

3.3 Leerkrachtoordelen prestaties, attitudes en gedrag

De groepsleerkrachten hebben hun leerlingen beoordeeld op hun prestaties, attitudes en gedrag. Deze beoordelingen zijn omgezet in scores variërend van 1 tot 5, waarbij een hogere score inhoudt dat er in sterkere mate sprake is van dat kenmerk; de score 3 duidt op een neutrale middenpositie. Hierna volgen in Tabel 3.4 – 3.6 de scores op deze kenmerken, achtereenvolgens uitgesplitst naar opleiding ouders, geboorteland ouders en sekse leerling.

In het COOL-onderzoek is aan de leerkrachten een aantal vragen voorgelegd over de prestaties, de attitudes en het gedrag van hun leerlingen. De leerkrachten konden daarbij kiezen uit vijf antwoordmogelijkheden, variërend van (1) beslist onwaar tot (5) beslist waar. Op basis van deze antwoorden zijn enkele kenmerken onderscheiden. Een hogere score daarop houdt in dat er in sterkere mate sprake is van dat kenmerk; de score (3) wijst op een neutrale middenpositie. De kenmerken, met telkens een voorbeeld van een onderliggende vraag, zijn de volgende. *Onderpresteren*: ‘Bij deze leerling blijven de prestaties achter bij de capaciteiten.’ *Gedrag*: ‘Deze leerling houdt zich aan de regels’. *Werkhouding*: ‘Deze leerling werkt nauwkeurig’. *Populariteit*: ‘Deze leerling is populair bij klasgenoten’. *Relatie leerkracht-leerling: afhankelijkheid*: ‘Deze leerling heeft voortdurend bevestiging van mij nodig’. *Relatie leerkracht-leerling: conflict*: ‘Dit kind en ik lijken voortdurend strijd met elkaar te leveren’. *Relatie leerkracht-leerling: nabijheid*: ‘Dit kind praat openhartig met mij over zijn/haar gevoelens en ervaringen’.

6 In verband met de leesbaarheid wordt bij de aanduiding van de etnische herkomst van de leerlingen de naam van het geboorteland van hun ouders aangehouden.

Tabel 3.4 – Leerkrachtoordeel prestaties, attitudes en gedrag, naar opleiding ouders (gemiddelden)

Opleiding ouders	Onderpresteren	Gedrag	Werkhouding	Populariteit	Lkr-ll: afhankelijkheid	Lkr-ll: conflict	Lkr-ll: nabijheid
Groep 2							
Bao	2,64	3,53	3,27	3,59	2,30	1,85	3,74
Vbo	2,44	3,55	3,25	3,62	2,31	1,84	3,81
Mbo	2,41	3,63	3,39	3,76	2,16	1,73	3,88
Hbo/Wo	2,37	3,69	3,51	3,82	2,08	1,70	3,91
Totaal	2,42	3,64	3,40	3,75	2,16	1,75	3,87
<i>eta</i>	0,08	0,07	0,10	0,11	0,11	0,07	0,08
Groep 8							
Bao	2,58	3,40	3,27	3,53	2,23	1,99	3,34
Vbo	2,53	3,56	3,25	3,50	2,17	1,85	3,47
Mbo	2,41	3,70	3,44	3,66	2,02	1,72	3,52
Hbo/Wo	2,37	3,76	3,57	3,69	1,95	1,68	3,51
Totaal	2,43	3,67	3,43	3,63	2,04	1,75	3,49
<i>eta</i>	0,08	0,12	0,13	0,09	0,12	0,11	0,07

De algemene trend is dat naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is de leerkrachten op alle kenmerken positiever oordelen over de kinderen van deze ouders. Uit de *eta*'s valt echter af te leiden dat de verschillen zeer gering zijn. Daarbij lijkt er bij enkele kenmerken een scheiding te bestaan tussen bao en vbo aan de ene kant en mbo en hbo/wo aan de andere kant. Dat er *overall* hooguit geringe verschillen zijn, betekent overigens niet dat er zich tussen de kinderen van de laagst en van de hoogst opgeleide ouders toch geen substantiële verschillen kunnen voordoen. Zo is er volgens de leerkrachten van groep 2 bij kinderen van ouders met hooguit basisonderwijs relatief vaak sprake van onderpresteren, dat wil zeggen: ze presteren minder dan ze zouden kunnen. Ook oordelen de leerkrachten van groep 8 veel positiever over het gedrag van kinderen van de hoogst opgeleide ouders dan over dat van kinderen van de laagst opgeleide ouders. Niet zo opmerkelijk wellicht is dat de kinderen in groep 8 in zijn algemeenheid minder afhankelijk zijn van hun leerkrachten dan die in groep 2. Ook is die relatie dan minder persoonlijk ('nabijheid'). Opvallend is dat er in groep 8 bij de kinderen van ouders met maximaal basisonderwijs in sterkere mate sprake is van conflict dan in groep 2.

Tabel 3.5 – Leerkrachtoordeel prestaties, attitudes en gedrag, naar geboorteland ouders (gemiddelden)

Geboorteland ouders	Onderpresteren	Gedrag	Werkhouding	Populariteit	Lkr-ll: afhankelijkheid	Lkr-ll: conflict	Lkr-ll: nabijheid
Groep 2							
Nederland	2,37	3,66	3,42	3,79	2,13	1,72	3,90
Gemengd	2,58	3,53	3,31	3,67	2,27	1,87	3,79
Suriname/Antillen	2,58	3,47	3,24	3,66	2,30	1,94	3,79
Turkije	2,61	3,52	3,37	3,64	2,26	1,82	3,78
Marokko	2,60	3,47	3,31	3,57	2,31	1,89	3,72
Overig allochtoon	2,67	3,58	3,36	3,56	2,26	1,82	3,71
Totaal	2,42	3,64	3,40	3,76	2,16	1,74	3,87
<i>eta</i>	0,15	0,09	0,06	0,13	0,10	0,09	0,13
Groep 8							
Nederland	2,40	3,70	3,45	3,65	2,01	1,72	3,52
Gemengd	2,50	3,66	3,41	3,60	2,09	1,74	3,48
Suriname/Antillen	2,74	3,59	3,37	3,70	2,12	1,92	3,45
Turkije	2,52	3,56	3,34	3,52	2,22	1,87	3,39
Marokko	2,66	3,29	3,29	3,56	2,29	2,10	3,29
Overig allochtoon	2,57	3,69	3,51	3,57	2,10	1,77	3,39
Totaal	2,43	3,67	3,43	3,63	2,04	1,75	3,49
<i>eta</i>	0,12	0,12	0,06	0,05	0,11	0,13	0,10

Ook in relatie tot de etnische herkomst zijn de verschillen in leerkrachtoordelen *overall* gering of zeer gering. Behalve bij populariteit ('het kind is populair bij zijn klasgenoten') in groep 8 scoren de Nederlandse leerlingen in alle gevallen het meest positief. Opvallend is de positie van de Marokkaanse leerlingen. In groep 2 wijken ze niet noemenswaardig af van de andere allochtone leerlingen, maar de scores in groep 8 wijzen op grote verschillen in hun nadeel: Marokkaanse leerlingen worden veel negatiever beoordeeld op hun gedrag, werkhouding en hun relatie met de leerkracht.

Tabel 3.6 – Leerkrachtoordeel prestaties, attitudes en gedrag, naar sekse leerling (gemiddelden)

Sekse leerling	Onderpresteren	Gedrag	Werkhouding	Populariteit	Lkr-II: afhankelijkheid	Lkr-II: conflict	Lkr-II: nabijheid
Groep 2							
Jongen	2,50	3,51	3,22	3,72	2,16	1,85	3,76
Meisje	2,32	3,77	3,60	3,80	2,15	1,63	3,99
Totaal	2,42	3,64	3,40	3,76	2,16	1,74	3,87
<i>eta</i>	0,12	0,17	0,21	0,06	0,01	0,14	0,19
Groep 8							
Jongen	2,59	3,51	3,16	3,58	2,05	1,90	3,37
Meisje	2,27	3,84	3,71	3,68	2,03	1,60	3,62
Totaal	2,43	3,67	3,43	3,63	2,04	1,75	3,49
<i>eta</i>	0,19	0,20	0,30	0,06	0,02	0,18	0,19

Leerkrachten oordelen op alle kenmerken gunstiger over meisjes dan over jongens. Dat geldt vooral voor hun werkhouding en gedrag. Op enkele andere kenmerken zijn de verschillen slechts minimaal. Opmerkelijk is ook dat de verschillen in groep 8 doorgaans iets groter zijn dan die in groep 2. In zijn algemeenheid moet echter geconstateerd worden dat er slechts in één geval (werkhouding groep 8) sprake is van net een redelijk verschil ($eta = 0,30$).

3.4 Eindtoets en advies voortgezet onderwijs

Tabel 3.7 bevat informatie over de in groep 8 afgenomen Cito Eindtoets basisonderwijs, uitgesplitst naar ouderlijk opleidingsniveau. Het betreft achtereenvolgens het aandeel leerlingen dat daar aan heeft deelgenomen en de scores op elk van de onderdelen en de totaalscore.

De Cito Eindtoets basisonderwijs wordt op ruim 80% van de basisscholen afgenomen. Binnen de scholen nemen echter niet alle leerlingen deel, met name geldt dat voor leerlingen die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen of die een te grote leerachterstand hebben. De meesten van hen komen in het Praktijkonderwijs, in de Leerwegondersteunende variant van het vmbo, of in een vorm van speciaal onderwijs terecht. De Eindtoets bestaat uit vier onderdelen: Taal, Rekenen-Wiskunde, Studievaardigheden (vroeger: Informatieverwerking) en Wereldoriëntatie (facultatief). De scores op de onderdelen worden uitgedrukt als het aantal goed gemaakte opgaven. Op basis van de onderdelen Taal, Rekenen-Wiskunde en Studievaardigheden wordt een standardscore berekend, die varieert tussen 501 en 550.

Tabel 3.7 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar opleiding ouders (gemiddelden)

Opleiding ouders	Deelname	Taal	Rekenen	Studievaardigheden	Wereld-oriëntatie	Totaal
Bao	72%	61,6	37,8	24,7	51,7	527,1
Vbo	73%	65,7	38,6	26,3	55,8	529,1
Mbo	74%	71,7	42,5	29,0	62,0	533,9
Hbo/Wo	74%	77,8	46,9	31,7	67,9	538,6
Totaal	74%	71,9	42,9	29,1	62,2	534,0
<i>eta</i>	0,02	0,35	0,29	0,34	0,36	0,37

Kinderen van lager opgeleide ouders nemen even vaak deel aan de Eindtoets als kinderen van hoger opgeleide ouders. Op elk van de onderdelen van de Eindtoets doen zich redelijke verschillen voor naar ouderlijk opleidingsniveau, waarbij die voor rekenen wat geringer zijn dan die voor de andere onderdelen. Bovendien lijkt er in lichte mate sprake van een tweedeling tussen de twee laagste en de twee hoogste opleidingsniveaus.

Tabel 3.8 bevat vergelijkbare gegevens, maar nu uitgesplitst naar geboorteland.

Tabel 3.8 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar geboorteland ouders (gemiddelden)

Geboorteland ouders	Deelname	Taal	Rekenen	Studievaardigheden	Wereld-oriëntatie	Totaal
Nederland	74%	73,3	43,5	29,6	63,5	534,9
Gemengd	80%	70,4	41,6	28,4	60,9	532,7
Suriname/Antillen	88%	66,8	36,7	25,9	52,3	528,5
Turkije	86%	61,8	40,3	25,5	49,5	528,0
Marokko	86%	64,7	39,0	26,3	53,8	529,1
Overig allochtoon	86%	68,0	41,7	27,8	56,7	531,5
Totaal	74%	71,9	42,9	29,1	62,1	534,0
<i>eta</i>	0,13	0,28	0,17	0,23	0,34	0,25

Bijna driekwart van de Nederlandse leerlingen heeft deelgenomen aan de Eindtoets, bij de allochtone leerlingen ligt dat percentage (enigszins verrassend) ruim 10 %-punten hoger.⁷ De Nederlandse leerlingen scoren op alle onderdelen van de Eindtoets het hoogst, gevolgd door de leerlingen van gemengde herkomst en de overige allochtonen. Met uitzondering van rekenen scoren de Turkse leerlingen steeds het laagst. Ook hier blijkt dat de verschillen tussen de etnische groepen voor rekenen kleiner zijn dan voor de andere onderdelen.

In Tabel 3.9 staan de Eindtoetsgegevens uitgesplitst naar sekse.

7 Nadere analyse laat zien dat deze Nederlandse niet-deelnemers wat vaker een laag vmbo-advies krijgen dan de wel-deelnemers. Mogelijk dat deze Nederlandse niet-deelnemers vaker op scholen zitten die niet de Cito-toets, maar een andere afsluitende toets gebruiken.

Tabel 3.9 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar sekse leerling (gemiddelden)

Sekse	Deelname	Taal	Rekenen	Studievaardigheden	Wereldoriëntatie	Totaal
Jongen	74%	69,9	44,6	29,0	64,5	533,9
Meisje	74%	73,9	40,9	29,1	59,6	534,0
Totaal	74%	71,8	42,8	29,1	62,1	534,0
<i>eta</i>	0,00	0,14	0,17	0,00	0,18	0,01

Jongens nemen even vaak deel aan de Eindtoets als meisjes. Ook is de totaalscore op de Eindtoets gelijk. Die totaalscore verhuut echter dat er verschillen zijn tussen jongens en meisjes op onderdelen van die toets: meisjes zijn wat beter op taal en jongens beter op rekenen en wereldoriëntatie. Qua studievaardigheden zijn er geen verschillen.

In Tabel 3.10 en verder staan de adviezen voor voortgezet onderwijs, achtereenvolgens uitgesplitst naar opleiding ouders, geboorteland ouders en sekse leerling. Qua advies is een onderscheid gemaakt tussen vmbo-laag (vmbo-pro – vmbo-lwo/bbl), vmbo-hoog (vmbo-bbl/kbl – vmbo-tl/havo) en havo – vwo.

Tabel 3.10 – Het advies voortgezet onderwijs, naar opleiding ouders (procenten)

Opleiding ouders	Vmbo-laag	Vmbo-hoog	Havo - Vwo
Bao	21,8	60,6	17,6
Vbo	17,2	62,3	20,5
Mbo	7,2	53,9	38,9
Hbo/Wo	2,5	34,6	62,9
Totaal	8,5	49,9	41,6
<i>eta</i>	0,35		

De tabel wijst op forse verschillen in advies die samenhangen met het ouderlijke opleidingsniveau. Zo is aan de ene kant het aandeel kinderen van ouders met hooguit basisonderwijs dat een laag vmbo-advies krijgt bijna tien keer zo groot als het aandeel kinderen van ouders met hbo of wo. Aan de andere kant krijgt 63% van de kinderen van hbo/wo-opgeleide ouders een havo-vwo-advies, tegen slechts 18% van de kinderen van ouders met maximaal basisschool.

Tabel 3.11 – Het advies voortgezet onderwijs, naar geboorteland ouders (procenten)

Geboorteland ouders	Vmbo-laag	Vmbo-hoog	Havo - Vwo
Nederland	6,8	48,6	44,6
Gemengd	10,4	51,5	38,1
Suriname/Antillen	20,4	55,9	23,8
Turkije	18,3	62,4	19,3
Marokko	18,5	57,9	23,6
Overig allochtoon	12,4	55,1	32,4
Totaal	8,4	50,0	41,6
<i>eta</i>	0,21		

Bijna 45% van de Nederlandse leerlingen krijgt een havo- of hoger advies; van de Turkse leerlingen is dat nog geen 20%. Daar staat tegenover dat rond de 20% van de Surinaamse/Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse leerlingen het laagste vmbo-advies krijgt, terwijl dat bij de Nederlandse leerlingen minder dan 7% betreft.

Tabel 3.12 – Het advies voortgezet onderwijs, naar sekse leerling (procenten)

Sekse leerling	Vmbo-laag	Vmbo-hoog	Havo - Vwo
Jongen	8,1	50,1	41,7
Meisje	8,9	49,7	41,4
Totaal	8,5	49,9	41,6
<i>eta</i>	0,01		

Tussen jongens en meisjes zijn er geen verschillen in het advies voortgezet onderwijs.

4 Ontwikkelingen: PRIMA 2001 – COOL 2008

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is informatie over onder meer prestaties, gedrag en houding gerelateerd aan milieu, etniciteit en sekse. Het betrof de stand van zaken in het schooljaar 2007/08. In dit hoofdstuk worden, voor zover mogelijk, de ontwikkelingen in de periode 2001-2008 in kaart gebracht. Concreet gaat het om de taal- en rekenprestaties in groep 2, de lees- en rekenprestaties in groep 8, het gedrag en de werkhouding in groep 2 en 8, en de Cito Eindtoetsscores en vo-adviezen. In het vorige hoofdstuk is gebleken dat er wat deze kenmerken betreft nauwelijks of geen verschillen zijn tussen jongens en meisjes. Om die reden wordt hierna afgezien van het in kaart brengen van de ontwikkelingen in relatie tot sekse. Aanvullend op milieu en etniciteit wordt echter wel een nieuwe dimensie toegevoegd, namelijk de doelgroepen van het onderwijs-achterstandenbeleid. In dit hoofdstuk zal juist de nadruk liggen op de ontwikkelingen bij de doelgroepen vergeleken met de niet-doelgroep van dat beleid.

Het sinds 1985 gevoerde onderwijsachterstandenbeleid onderscheidt enkele doelgroepen die vanwege sociaal-economische en culturele omstandigheden in de thuissituatie onderpresteren. Scholen ontvangen in het kader van de zogenoemde gewichtenregeling extra faciliteiten om deze achterstanden te bestrijden. Het accent ligt daarbij op de verbetering van de basisvaardigheden taal en rekenen. De omvang van de faciliteiten is afhankelijk van het aantal doelgroep-leerlingen op een school. In de loop van de jaren is de regeling enkele malen aangepast, waardoor de vergelijkbaarheid over de jaren heen niet meer zonder meer mogelijk is. Voor het grootste deel van de periode zijn in de regeling echter drie hoofdcategorieën onderscheiden, namelijk allochtone leerlingen uit lagere sociale milieus, autochtone leerlingen uit lagere sociaal-economische milieus en leerlingen uit middelbare en hogere sociaal-economische milieus. De eerste twee categorieën vormen de doelgroepen van het beleid; de laatste categorie kan als referentiecategorie worden opgevat. De belangrijkste indicator voor sociaal-economisch milieu is het opleidingsniveau van de ouders.

Door nu de scores op onder meer de prestaties aan het begin en aan het einde van de periode 2001-2008 te vergelijken, wordt mogelijk een indicatie verkregen van het succes van het beleid. Daartoe zijn vier categorieën onderscheiden, die in grote lijnen ook binnen het beleid worden genoemd, namelijk kinderen van:

1. laagopgeleide Turkse en Marokkaanse ouders;
2. laagopgeleide overige allochtone ouders;
3. laagopgeleide autochtone ouders;
4. middelbaar en hoger opgeleide ouders.

Met laagopgeleid wordt bedoeld maximaal vbo. Binnen de categorie laagopgeleide allochtonen is hier een nader onderscheid gemaakt tussen Turkse en Marokkaanse ouders en overige allochtone ouders, omdat er tussen die twee categorieën belangrijke verschillen zijn qua achtergron-

den en onderwijsloopbanen. De categorie middelbaar en hoger opgeleiden betreft de niet-doelgroep en fungeert als referentiegroep.⁸

Om tot een uniforme presentatie te komen, wordt gebruik gemaakt van zogenoemde effectgroottes (ook wel ES: 'Effect Size'). Daarvoor worden de scores van elk van de onderscheiden categorieën afgezet tegen die van een referentiegroep. Voor milieu bestaat de referentiegroep uit de kinderen van ouders met een mbo-opleiding (dit is het modale niveau), voor etniciteit gaat het om de autochtone kinderen en met betrekking tot het onderwijsachterstandenbeleid vormt de niet-doelgroep het referentiepunt. De verschillen tussen de onderscheiden categorieën en referentiegroep worden op gestandaardiseerde wijze weergegeven.⁹ Als norm voor een klein, medium of groot effect wordt vaak een effectgrootte aangehouden van respectievelijk 0,20, 0,50 en 0,80 (vgl. Cohen, 1988).¹⁰ Effectgroottes van verschillende toetsen en instrumenten kunnen ook onderling worden vergeleken.

4.2 Toetsprestaties taal, lezen en rekenen

Tabel 4.1 geeft voor groep 2 per jaar de gestandaardiseerde verschillen (i.c. de effectgroottes) qua taal en rekenen tussen de kinderen van ouders met een mbo-niveau vergeleken met de kinderen van ouders met een van de drie andere opleidingsniveaus. Een negatieve score geeft aan dat de betreffende categorie lager scoort dan de kinderen van ouders met een mbo-opleiding; een positieve score wil zeggen dat de betreffende categorie hoger scoort. In de laatste kolom wordt de 'ontwikkeling' tussen het eerste en laatste jaar weergegeven, zijnde het relatieve verschil tussen de effectgroottes. Een positief percentage betekent dat de betreffende opleidingscategorie er in termen van effectgrootte op vooruit is gegaan ten opzichte van de mbo-categorie, een negatief percentage dat die categorie er op achteruit is gegaan.

Tabel 4.1 – Taal- en rekenprestaties groep 2, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001, 2003 - 2008
<i>Taal</i>					
Bao	-*	-0,91	-0,97	-0,81	+11,0%
Vbo	-	-0,40	-0,35	-0,31	+22,5%
Hbo/Wo	-	0,26	0,21	0,25	-3,8%
<i>Rekenen</i>					
Bao	-0,68	-0,60	-0,61	-0,48	+29,4%
Vbo	-0,38	-0,32	-0,30	-0,26	+31,6%
Hbo/Wo	0,22	0,29	0,25	0,30	+36,4%

* In 2001 is er een afwijkende taaltoets afgenomen, waardoor de resultaten niet vergelijkbaar zijn met die van latere metingen.

8 In het beleid kregen tot recent de eerste twee categorieën het gewicht 0,90, de derde categorie het gewicht 0,25 en de vierde categorie het gewicht 0,0.

9 In formule: effectgrootte = (score doelgroep – score niet-doelgroep) / gepoolde standaardafwijking, met vervolgens een correctie voor bias volgens Hedges (vgl. Coe, 2002; Slavin & Lake, 2008).

10 In de tabellen zijn de *eta*'s van 0,80 en hoger geel gearceerd.

De resultaten in de tabel laten zien dat voor elk van de onderzochte jaren geldt dat hoe hoger het ouderlijk opleidingsniveau is hoe hoger de taal- en rekenprestaties van hun kinderen zijn. Uit de laatste kolom blijkt dat er over de jaren heen wel sprake is van enige 'ontwikkeling'. Met betrekking tot de taalprestaties is de bao- en vbo-categorie wat beter gaan presteren, terwijl de hbo/wo-categorie relatief gezien iets slechter is gaan presteren. Wat de rekenprestaties betreft zijn alle drie de in de tabel opgenomen opleidingscategorieën beter gaan presteren dan de mbo-categorie. Bij dit alles dient overigens wel enig voorbehoud te worden gemaakt: de 'ontwikkeling' is bepaald als het verschil tussen de scores bij de laatste en de eerste meting. De cijfers laten echter zien dat deze ontwikkeling niet altijd even rechtlijnig is. Dit voorbehoud is overigens niet alleen op deze tabel van toepassing, maar ook op een aantal tabellen die hierna nog zullen volgen.

In Tabel 4.2 volgt een vergelijkbaar overzicht, maar nu uitgesplitst naar geboorteland.

Tabel 4.2 – Taal- en rekenprestaties groep 2, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelanden (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001, 2003 - 2008
<i>Taal</i>					
Gemengd	-*	-0,44	-0,42	-0,48	-9,1%
Suriname/Antillen	-	-0,90	-0,73	-0,87	+3,3%
Turkije	-	-1,31	-1,18	-1,05	+19,8%
Marokko	-	-0,99	-0,87	-0,90	+9,1%
Overig allochtoon	-	-1,06	-0,87	-0,93	+12,3%
<i>Rekenen</i>					
Gemengd	-0,24	-0,35	-0,28	-0,30	-25,0%
Suriname/Antillen	-0,39	-0,69	-0,56	-0,63	-61,5%
Turkije	-0,79	-0,76	-0,67	-0,65	+17,7%
Marokko	-0,79	-0,67	-0,57	-0,61	+22,8%
Overig allochtoon	-0,59	-0,62	-0,50	-0,55	+6,8%

* In 2001 is er een afwijkende taaltoets afgenomen, waardoor de resultaten niet vergelijkbaar zijn met die van latere metingen.

Alle allochtone categorieën doen het op alle momenten slechter dan de referentiecategorie, i.c. de autochtone leerlingen. Voor taal is er, met uitzondering voor de etnisch gemengde categorie, sprake van een positieve ontwikkeling in die zin dat de achterstand (in wisselende mate) enigszins afneemt. Dat geldt ook voor rekenen, al vormt ook hier de gemengde categorie een uitzondering, evenals de Surinamers/Antillianen.

In Tabel 4.3 staan de gegevens voor de doelgroepen van het onderwijsachterstandenbeleid. Behalve de effectgroottes van elk van de drie doelgroepen afzonderlijk, vermeldt de tabel ook de effectgrootte van de doelgroepen samen.

Tabel 4.3 – Taal- en rekenprestaties groep 2, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet-doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001, 2003 - 2008
<i>Taal</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-*	-1,19	-1,01	-0,99	+16,8%
Laagopgeleid overig allochtoon	-	-1,05	-0,84	-0,87	+17,1%
Laagopgeleid autochtoon	-	-0,39	-0,33	-0,22	+43,6%
Totaal doelgroepen	-	-0,85	-0,71	-0,69	+18,8%
<i>Rekenen</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,87	-0,77	-0,67	-0,67	+23,0%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,60	-0,74	-0,58	-0,61	-1,7%
Laagopgeleid autochtoon	-0,42	-0,38	-0,33	-0,29	+31,0%
Totaal doelgroepen	-0,63	-0,63	-0,53	-0,53	+15,9%

* In 2001 is er een afwijkende taaltoets afgenomen, waardoor de resultaten niet vergelijkbaar zijn met die van latere metingen.

De tabel laat zien dat er al bij de start in het basisonderwijs forse verschillen zijn tussen de doelgroepen van het beleid en de niet-doelgroep.¹¹ De verschillen wijzen tevens op een tweedeling tussen allochtone (i.c. Turkse/Marokkaanse en overig allochtone) en autochtone doelgroepkinderen. De verschillen tussen de doelgroepen en niet-doelgroep zijn het grootst op het gebied van de taalvaardigheid. Over de jaren heen is er sprake van een trend waarbij doelgroepen en niet-doelgroep naar elkaar toegroeien. Deze trend is echter niet steeds geheel rechtlijnig. Tussen het eerste en laatste jaar is de taalachterstand van de doelgroepen verbeterd, vooral die van de autochtone doelgroep. De rekenachterstand is eveneens ingelopen, behalve voor de overige allochtonen. Voor de doelgroepen samen gaat het om een verbetering van 19, respectievelijk 16%.¹²

In Tabel 4.4 - 4.6 staan soortgelijke gegevens voor de lees- en rekenprestaties in groep 8.

11 Daarmee is er dus alle reden om vóór die periode actief werk te maken van het verbeteren van de startpositie van de betreffende kinderen.

12 Mogelijk mede een effect van VVE?

Tabel 4.4 – Lees- en rekenprestaties groep 8, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Lezen</i>					
Bao	-0,73	-0,75	-0,63	-0,62	+15,1%
Vbo	-0,43	-0,40	-0,41	-0,43	0,0%
Hbo/Wo	0,51	0,48	0,52	0,50	+2,0%
<i>Rekenen</i>					
Bao	-0,56	-0,62	-0,48	-0,38	+32,1%
Vbo	-0,37	-0,37	-0,35	-0,35	+5,4%
Hbo/Wo	0,41	0,39	0,34	0,41	0,0%

De bao-categorie is zijn achterstand ten opzichte van de mbo-categorie voor een deel ingelopen, meer voor rekenen overigens dan voor lezen. Bij de andere twee categorieën is er nauwelijks of in het geheel geen sprake van ontwikkelingen.

Tabel 4.5 – Lees- en rekenprestaties groep 8, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelanden (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Lezen</i>					
Gemengd	-0,25	-0,14	-0,13	-0,16	+36,0%
Suriname/Antillen	-0,56	-0,63	-0,60	-0,61	-8,9%
Turkije	-0,87	-0,82	-0,78	-0,77	+11,5%
Marokko	-0,72	-0,67	-0,66	-0,61	+12,5%
Overig allochtoon	-0,36	-0,45	-0,40	-0,40	-11,1%
<i>Rekenen</i>					
Gemengd	-0,29	-0,18	-0,13	-0,18	+37,9%
Suriname/Antillen	-0,56	-0,66	-0,54	-0,73	-30,4%
Turkije	-0,48	-0,50	-0,40	-0,33	+31,3%
Marokko	-0,59	-0,61	-0,44	-0,43	+27,1%
Overig allochtoon	-0,28	-0,35	-0,25	-0,17	+39,3%

De meeste allochtone categorieën zijn er tussen 2001 en 2008 op vooruitgegaan, met name als het gaat om rekenen.

Tabel 4.6 – Lees- en rekenprestaties groep 8, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet-doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Lezen</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-1,01	-0,94	-0,87	-0,87	+13,9%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,75	-0,76	-0,68	-0,70	+6,7%
Laagopgeleid autochtoon	-0,61	-0,59	-0,60	-0,58	+3,3%
Totaal doelgroepen	-0,78	-0,76	0,74	0,72	+7,7%
<i>Rekenen</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,71	-0,72	-0,55	-0,53	+25,4%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,63	-0,71	-0,51	-0,59	+6,3%
Laagopgeleid autochtoon	-0,52	-0,53	-0,49	-0,48	+7,7%
Totaal doelgroepen	-0,60	-0,63	-0,52	-0,52	+13,3%

In de loop van de jaren zijn vooral de prestaties van de Turkse en Marokkaanse doelgroepleerlingen verbeterd; de relatieve vooruitgang van de andere twee categorieën is veel minder groot.

3.3 Leerkrachtoordelen gedrag en werkhouding

De tabellen 4.7 – 4.9 bevatten voor groep 2 de scores op de twee kenmerken die in de loop van de jaren op nagenoeg identieke wijze zijn bepaald, het gedrag en de werkhouding van de leerlingen.

Tabel 4.7 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 2, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Gedrag</i>					
Bao	-0,30	-0,20	-0,07	-0,13	+56,7%
Vbo	-0,16	-0,12	-0,08	-0,10	+37,5%
Hbo/Wo	0,12	0,05	0,08	0,08	-33,3%
<i>Werkhouding</i>					
Bao	-0,24	-0,18	-0,17	-0,14	+41,7%
Vbo	-0,24	-0,22	-0,17	-0,16	+33,3%
Hbo/Wo	0,15	0,16	0,19	0,14	-6,7%

Tabel 4.8 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 2, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelanden (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Gedrag</i>					
Gemengd	-0,10	-0,12	-0,11	-0,17	-70,0%
Suriname/Antillen	-0,26	-0,19	-0,14	-0,25	+3,8%
Turkije	-0,19	-0,15	-0,15	-0,18	+5,3%
Marokko	-0,29	-0,26	-0,22	-0,25	+13,8%
Overig allochtoon	-0,11	-0,16	-0,09	-0,10	+9,1%
<i>Werkhouding</i>					
Gemengd	-0,03	-0,10	-0,06	-0,12	-300,0%
Suriname/Antillen	-0,17	-0,18	-0,12	-0,20	-17,6%
Turkije	-0,09	-0,12	-0,11	-0,06	+33,3%
Marokko	-0,19	-0,15	-0,16	-0,13	+31,6%
Overig allochtoon	-0,05	-0,05	-0,08	-0,06	-16,7%

Tabel 4.9 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 2, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet-doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
<i>Gedrag</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,26	-0,23	-0,21	-0,22	+15,4%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,19	-0,28	-0,12	-0,14	+26,3%
Laagopgeleid autochtoon	-0,23	-0,14	-0,10	-0,18	+21,7%
Totaal doelgroepen	-0,23	-0,20	-0,15	-0,18	+21,5%
<i>Werkhouding</i>					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,22	-0,20	-0,19	-0,15	+31,8%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,21	-0,22	-0,16	-0,17	+19,0%
Laagopgeleid autochtoon	-0,32	-0,32	-0,27	-0,27	+15,6%
Totaal doelgroepen	-0,25	-0,25	-0,21	-0,20	+20,0%

Voor alle drie de tabellen geldt eigenlijk hetzelfde. De verschillen ten opzichte van de referentiecategorie qua gedrag en werkhouding blijken doorgaans hooguit gering. De positieve ‘ontwikkeling’ tussen het eerste en laatste jaar lijkt daarbij misschien wel substantieel, maar gelet op die absoluut gezien geringe verschillen moet daar niet zoveel betekenis aan worden gehecht.

In Tabel 4.10 – 4.12 staan de gedrags- en houdingsgegevens voor groep 8.

Tabel 4.10 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 8, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001–2008
<i>Gedrag</i>					
Bao	-0,23	-0,30	-0,35	-0,35	-52,2%
Vbo	-0,10	-0,12	-0,13	-0,16	-60,0%
Hbo/Wo	0,11	0,09	0,19	0,07	-36,4%
<i>Werkhouding</i>					
Bao	-0,11	-0,25	-0,30	-0,18	+63,6%
Vbo	-0,23	-0,17	-0,24	-0,20	+13,0%
Hbo/Wo	0,18	0,21	0,20	0,14	-22,2%

Tabel 4.11 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 8, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelands (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001, 2003 – 2008
<i>Gedrag</i>					
Gemengd	-0,10	-0,19	-0,08	-0,05	+50,0%
Suriname/Antillen	-0,05	-0,21	-0,13	-0,13	-160,0%
Turkije	-0,09	-0,21	-0,16	-0,17	-88,9%
Marokko	-0,44	-0,54	-0,48	-0,48	-9,1%
Overig allochtoon	-0,04	-0,09	0,00	-0,01	+75,0%
<i>Werkhouding</i>					
Gemengd	-0,18	-0,15	-0,06	-0,04	+77,8%
Suriname/Antillen	-0,05	-0,01	-0,14	-0,09	-80,0%
Turkije	-0,10	-0,06	-0,13	-0,12	-0,20%
Marokko	-0,28	-0,28	-0,20	-0,17	+39,3%
Overig allochtoon	-0,06	-0,02	-0,07	-0,06	0,0%

Tabel 4.12 – Leerkrachtoordeel gedrag en werkhouding groep 8, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001 - 2008
Gedrag					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,33	-0,43	-0,35	-0,38	-15,2%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,12	-0,26	-0,20	-0,10	+16,7%
Laagopgeleid autochtoon	-0,14	-0,16	-0,24	-0,18	-28,6%
Totaal doelgroepen	-0,19	-0,27	-0,28	-0,22	-15,8%
Werkhouding					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,33	-0,28	-0,24	-0,25	+24,2%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,17	-0,21	-0,17	-0,09	+47,1%
Laagopgeleid autochtoon	-0,32	-0,31	-0,37	-0,29	+9,4%
Totaal doelgroepen	-0,29	-0,28	-0,27	-0,23	+20,7%

Bij de gegevens over gedrag en werkhouding in groep 8 kunnen voor een belangrijk deel vergelijkbare opmerkingen worden gemaakt als bij die voor groep 2.

4.3 Eindtoets en advies voortgezet onderwijs

De tabellen 4.13 – 4.15 bevatten de effectgroottes met betrekking tot de resultaten op de Cito Eindtoets.

De Cito Eindtoets heeft in de loop van jaren enkele aanpassingen ondergaan, waarbij met name het aantal items per subtoets is veranderd. Zo telde vóór 2003 elk onderdeel 60 items; met ingang van 2003 werden er dat voor taal 100, voor rekenen 60, voor informatieverwerking 40 en voor wereldoriëntatie 60. Met ingang van 2005 werd wereldoriëntatie uitgebreid tot 90 items. Ook werd de naam van de subtoets informatieverwerking gewijzigd in studievaardigheden. Door het gebruik van de effectgrootte wordt met deze verschillen rekening gehouden.

Tabel 4.13 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Totaal					
Bao	-0,82	-0,86	-0,68	-0,70	+14,6%
Vbo	-0,48	-0,48	-0,49	-0,49	-2,1%
Hbo/Wo	0,53	0,43	0,55	0,51	-3,8%
Taal					
Bao	-0,76	-0,93	-0,62	-0,75	+1,3%
Vbo	-0,44	-0,42	-0,41	-0,45	-2,3%
Hbo/Wo	0,51	0,41	-0,51	0,47	-7,8%
Rekenen					
Bao	-0,57	-0,45	-0,50	-0,43	+24,6%
Vbo	-0,42	-0,38	-0,40	-0,36	+14,3%
Hbo/Wo	0,39	0,33	0,41	0,44	-12,8%
Studievaardigheden					
Bao	-0,87	-0,85	-0,73	-0,68	+21,8%
Vbo	-0,47	-0,44	-0,44	-0,42	+10,6%
Hbo/Wo	0,48	0,40	0,51	0,46	-4,2%
Wereldoriëntatie					
Bao	-1,04	-1,18	-0,79	-0,81	+22,1%
Vbo	-0,39	-0,42	-0,40	-0,48	-23,1%
Hbo/Wo	0,44	0,40	0,51	0,49	-11,4%

De kinderen van de laagst opgeleide ouders zijn er op alle onderdelen, met uitzondering van taal, op vooruitgegaan.

Tabel 4.14 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelanden (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Totaal					
Gemengd	-0,26	-0,19	-0,18	-0,23	+11,5%
Suriname/Antillen	-0,66	-0,77	-0,75	-0,65	+1,5%
Turkije	-0,80	-0,84	-0,76	-0,70	+12,5%
Marokko	-0,79	-0,79	-0,68	-0,59	+25,3%
Overig allochtoon	-0,38	-0,45	-0,42	-0,35	+7,9%
Taal					
Gemengd	-0,19	-0,13	-0,13	-0,21	-10,5%
Suriname/Antillen	-0,57	-0,60	-0,61	-0,47	+17,5%
Turkije	-0,77	-1,02	-0,84	-0,84	-9,1%
Marokko	-0,67	-0,79	-0,63	-0,63	+6,0%
Overig allochtoon	-0,34	-1,07	-0,40	-0,39	-14,7%
Rekenen					
Gemengd	-0,27	-0,17	-0,13	-0,18	+33,3%
Suriname/Antillen	-0,63	-0,65	-0,65	-0,64	-1,6%
Turkije	-0,36	-0,36	-0,34	-0,31	+13,9%
Marokko	-0,59	-0,46	-0,42	-0,42	+28,8%
Overig allochtoon	-0,24	-0,29	-0,26	-0,17	+29,2%
Studievaardigheden					
Gemengd	-0,27	-0,21	-0,16	-0,20	+25,9%
Suriname/Antillen	-0,69	-0,72	-0,82	-0,60	+13,0%
Turkije	-1,03	-0,78	-0,76	-0,66	+35,9%
Marokko	-0,84	-0,80	-0,71	-0,53	+36,9%
Overig allochtoon	-0,47	-0,46	-0,44	-0,30	+36,2%
Wereldoriëntatie					
Gemengd	-0,24	-0,24	-0,13	-0,20	+16,7%
Suriname/Antillen	-0,77	-1,03	-0,86	-0,87	-13,0%
Turkije	-1,13	-1,38	-1,03	-1,11	+1,8%
Marokko	-0,95	-1,25	-0,94	-0,76	+20,0%
Overig allochtoon	-0,42	-0,68	-0,47	-0,53	-26,2%

De vooruitgang varieert per allochtone categorie en toetsonderdeel. In zijn algemeenheid blijkt dat vooral de Marokkaanse kinderen hun achterstand voor een deel hebben ingelopen.

Tabel 4.15 – De Cito Eindtoets basisonderwijs, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet-doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Totaal					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-1,16	-1,04	-0,90	-0,87	+25,0%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,82	-0,86	-0,86	-0,71	+13,4%
Laagopgeleid autochtoon	-0,66	-0,68	-0,70	-0,69	-4,5%
Totaal doelgroepen	-0,81	-0,83	-0,81	-0,75	+7,4%
Taal					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,96	-1,13	-0,85	-0,93	+3,1%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,74	-0,79	-0,75	-0,65	+12,2%
Laagopgeleid autochtoon	-0,61	-0,60	-0,60	-0,61	0%
Totaal doelgroepen	-0,75	-0,82	-0,73	-0,73	+2,7%
Rekenen					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,69	-0,56	-0,53	-0,53	+23,2%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,64	-0,66	-0,64	-0,55	+14,1%
Laagopgeleid autochtoon	-0,53	-0,55	-0,56	-0,55	-3,8%
Totaal doelgroepen	-0,59	-0,56	-0,55	-0,53	+14,7%
Studievaardigheden					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-1,18	-1,00	-0,89	-0,80	+32,2%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,88	-0,81	-0,86	-0,65	+26,1%
Laagopgeleid autochtoon	-0,63	-0,62	-0,63	-0,58	+7,9%
Totaal doelgroepen	-0,84	-0,78	-0,77	-0,67	+20,2%
Wereldoriëntatie					
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-1,26	-1,51	-1,10	-1,11	+11,9%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,80	-1,01	-0,86	-0,87	-8,8%
Laagopgeleid autochtoon	-0,54	-0,55	-0,55	-0,61	-13,0%
Totaal doelgroepen	-0,78	-0,93	-0,81	-0,83	-6,4%

Uit de tabel volgt dat de kinderen van laagopgeleide Turkse en Marokkaanse ouders er op de toets als geheel en op de meeste onderdelen redelijk op vooruit zijn gegaan. In termen van verschil in effectgrootte, voor totaal en rekenen rond de 25% en voor studievaardigheden zelfs 32%. Ook de kinderen van de overige laagopgeleide allochtone ouders zijn er redelijk op vooruit gegaan. Dat geldt niet voor de kinderen van de laagopgeleide autochtone ouders, die zijn er doorgaans juist op achteruit gegaan.

In Tabel 4.16 – 4.18 wordt ingegaan op de ontwikkelingen met betrekking tot de vo-adviezen. De tabel bevat de gegevens voor het aandeel leerlingen met een havo – vwo-advies.

Tabel 4.16 – De vo-adviezen havo - vwo, naar opleiding ouders. Gestandaardiseerde verschillen mbo ten opzichte van de andere niveaus (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Bao	-0,50	-0,47	-0,46	-0,45	+10,0%
Vbo	-0,38	-0,39	-0,38	-0,40	-5,2%
Hbo/Wo	0,52	0,47	0,51	0,49	-5,5%

Tabel 4.17 – De vo-adviezen havo - vwo, naar geboorteland ouders. Gestandaardiseerde verschillen Nederland ten opzichte van de andere geboortelanden (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Gemengd	-0,05	-0,05	-0,14	-0,13	-160,0%
Suriname/Antillen	-0,46	-0,43	-0,44	-0,42	+8,7%
Turkije	-0,50	-0,53	-0,53	-0,52	-4,0%
Marokko	-0,51	-0,48	-0,50	-0,43	+15,7%
Overig allochtoon	-0,23	-0,22	-0,26	-0,25	-8,7%

Tabel 4.18 – De vo-adviezen havo - vwo, naar doelgroep. Gestandaardiseerde verschillen doelgroepen ten opzichte van de niet-doelgroep (effectgroottes)

	2001	2003	2005	2008	2001-2008
Laagopgeleid Turks/Marokkaans	-0,70	-0,69	-0,65	-0,66	+5,7%
Laagopgeleid overig allochtoon	-0,57	-0,58	-0,58	-0,56	-1,8%
Laagopgeleid autochtoon	-0,58	-0,59	-0,59	-0,57	-1,7%
Totaal doelgroepen	-0,65	-0,66	-0,64	-0,63	+3,1%

In zijn algemeenheid kan worden geconstateerd dat er vooral sprake is van medium verschillen tussen de onderscheiden categorieën en de referentiecategorie wat betreft het aandeel leerlingen met een havo – vwo-advies. Tussen 2001 en 2008 hebben zich daarbij nauwelijks ontwikkelingen voorgedaan.

Literatuur

- Coe, R. (2002). *It's the Effect Size, stupid. What effect size is and why it is important*. Paper presented at the British Educational Research Association annual conference, Exeter, 12-14 September, 2002.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Driessen, G., Langen, A. van, & Vierke, H. (2002). *Basisonderwijs: Veldwerkverslag, leerlinggegevens en oudervragenlijsten. Basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek. Vierde meting 2000-2001*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G., Langen, A. van, & Vierke, H. (2004). *Basisonderwijs: Veldwerkverslag, leerlinggegevens en oudervragenlijsten. Basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek. Vijfde meting 2002-2003*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G., Langen, A. van, & Vierke, H. (2006). *Basisonderwijs: Veldwerkverslag, leerlinggegevens en oudervragenlijsten. Basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek. Zesde meting 2004/05*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G., Mulder, L., Ledoux, G., Roeleveld, J., & Veen, I. van der (2009). *Cohortonderzoek COOL⁵⁻¹⁸. Technisch rapport basisonderwijs, eerste meting 2007/08*. Nijmegen: ITS/Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Gijsberts, M. (2006). De afnemende invloed van etnische concentratie op schoolprestaties in het basisonderwijs, 1988-2002. *Sociologie*, 2, (2), 157-177.
- Mulder, L., Roeleveld, J., Veen, I. van der, & Vierke, H. (2005). *Onderwijsachterstanden tussen 1988 en 2002. Ontwikkelingen in basis- en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: ITS/Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Slavin, R., & Lake, C. (2008). Effective programs in elementary mathematics: A best-evidence synthesis. *Review of Educational Research*, 78, (3), 427-515.

*

